

Om moduskategoriens struktur i dansk.

Af Ljudmila Moiseevna Lokštanova

Udformningen af den grammatiske moduskategoriens struktur må ske i sammenhæng med behandlingen af et helt kompleks af teoretiske problemer. Den i nærværende artikel fremlagte beskrivelse af den danske moduskategoriens formsystem adskiller sig i betydelig grad fra den betragtningsmåde, der har fæstnet sig i den danske sprogvidenskabelige tradition, hvorefter der i dansk – ud over indikativ – kun opstilles to modusformer: imperativ (giv) og konjunktiv eller optativ (give). Vi opstiller derudover fire oblikke modi: irrealis (gav, havde givet), konditionalis (ville give, ville have givet), dubitativ (skulle give, skulle have givet) og prospektiv (skal give, skulle give). Opstillingen af disse mange oblikke modi foretager vi på grundlag af et studium af verbalformernes funktion ud fra et synspunkt, hvorefter der tages hensyn til en række vigtige teoretiske standpunkter, formuleret af førende sovjetiske germanister, – V. M. Žirmunskij, A. I. Smirnickij, M. I. Steblin-Kamenskij, V. N. Jarceva, M. M. Guchman og andre.

Inden for den danske lingvistiske tradition opstilles verbets morfologiske former strengt formelt: her opereres der kun med ganske få syntaktiske former. Denne konception går i sin klareste form tilbage til H. Wiwel (30, s. 134-205). Den er blevet accepteret af de fleste danske lingvister – P. Diderichsen (31, s. 59-70, 32, 33), Aa. Hansen (34), E. Rehling (35), E. Oxenvad (36), A. M. Nordentoft (37), E. O. Jensen (38) o.a. Stor indflydelse på udformningen af den danske grammatiske tradition har V. Brøndal, O. Jespersen og L. Hjelmslev haft.

I deres bestræbelser for at gøre sig uafhængige af den latinske grammatiks skabelon er de danske lingvister tilbøjelige til at se det særegne ved det danske verbums morfologi i den omstændighed, at det kun har få finitte former, idet hertil kun regnes præsens, præteritum, imperativ, optativ og passivformerne på -s (i præsens og præteritum). Alle verbets omskrevne former holdes uden for paradigmatikken ud fra den betragtning, at et hjælpeverbum ikke kan stilles på lige fod med et morfem, ligesom heller ikke en analytisk verbalkonstruktion kan sidestilles med en syntetisk verbalform (sml. 31, s. 127-130). Her tænkes i særdeleshed på perfektum, pluskvamperfektum, passiv med blive og endelig

på alle analytiske konstruktioner med hjælpeverbum plus infinitiv. Udelukkelsen af de analytiske former fra morfologien har haft en væsentlig indflydelse på behandlingen af de verbale kategorier modus, tempus, aspekt og diatese.

Vigtige konsekvenser for udformningen af verbalkategoriernes struktur har også et andet teoretisk princip, som de danske lingvister følger, idet de afviser den grammatiske homonymi. Dette gælder i særdeleshed realis og irrealis i præteritumsformen (gav), optativ og infinitiv (give), hvor man i begge tilfælde betragter de to betydninger som varianter inden for samme form. Under deres bestræbelser for at finde en fælles invariant betydning for præteritumsformens to varianter betragter både H. Wiwel og P. Diderichsen denne form som en afstandsform (sml. 30, s. 141, 31, s. 123). I overensstemmelse hermed forbindes den generelle klassifikation af de finite former med begrebet »realitetsgrad«. På grundlag af dette centrale begreb opstilles præsens, præteritum, imperativ og optativ tilsvarende som »realitetsform«, »afstandsform«, »påbudsform« og »ønskeform« (se 30, s. 140-146, 31, s. 125-127, 32). Den logiske konsekvens af dette klassifikationsprincip ville være et fuldstændigt afkald på en særskilt behandling af kategorierne modus og tempus. Dette konsekvente skridt tager imidlertid hverken H. Wiwel eller P. Diderichsen: inden for tempuskategorien modstiller de alligevel præsens og præteritum, og inden for moduskategorien modstilles indikativ, imperativ og optativ.

En synsmåde, der ikke ligger langt fra de danske lingvisters, når det gælder principperne for opstillingen af moduskategoriens former, er blevet anlagt af L. S. Jermolajeva (se 24, 25). I et fundamentalt arbejde, helliget undersøgelsen af moduskategoriens udvikling i de germaniske sprog, udskilles der for moderne dansks vedkommende en opposition »indikativ – imperativ«. I forbindelse med den danske irrealis' skæbne drages den slutning, at oppositionen »realitet – ikke-realitet« er smeltet sammen med oppositionen »ikke-præteritum – præteritum« på grundlag af invarianten »aktualitet – ikke-aktualitet« i talesituationen. Der postuleres en uadskillelighed af moduskategorien fra tempuskategorien (25, s. 41-42). Til forskel fra de danske lingvister udelukker L. S. Jermolajeva optativen af paradigmet, idet hun behandler den som arkaisk (24, s. 288).

M. I. Steblin-Kamenskij påviste under anvendelse af materiale fra de skandinaviske sprog på overbevisende måde, at fleksionens forfald på den ene side og grammatiseringen af de syntaktiske ordforbindelser på

den anden var de afgørende faktorer i udviklingen af disse sprogs morfologiske struktur (39). De paradigmatiseringsprocesser, der er karakteristiske for den historiske omstrukturering af verbalsystemet i de germanske sprog gjorde sig også gældende i forhold til de danske verbale ordforbindelser og medførte væsentlige ændringer i de paradigmatiske rækkers struktur.

I moderne dansk fungerer – ved siden af analytiske former, som har nået en maksimal grad af paradigmatisering – grammatiserede og halvgrammatiserede forbindelser, der mere eller mindre nærmer sig paradigmet og således betinger dets forholdsvis åbne karakter. I denne forbindelse er det ud fra vores synspunkt hensigtsmæssigt i dansk at skelne mellem selve paradigmet i snæver forstand, indbefattende de syntetiske og analytiske ordformer, og det udvidede paradigme, indbefattende de grammatiserede konstruktioner, som ikke i fuldt omfang er udskilt fra de fri syntaktiske forbindelser. Til de analytiske former, som indgår i selve paradigmet, regner vi perfektum, pluskvamperfektum, futurum og futurum in præterito med *vill/ville* som hjælpeverbum (40) samt konditionalis med *ville* (41). Passivformen med *blive* hører også til de analytiske (42). Til det udvidede paradigme henregnes de grammatiserede forbindelser med verbet *skulle*, som indgår i forskellige underklasser: den modale fremtidsform, som knytter sig til futurum, og de oblikke modi – prospektiv og dubitativ (se nedenfor). I det udvidede paradigme indgår ligeledes stativformerne. Den resultatative forbindelse med *få* + præteritumparticipiet og den homonyme passive konstruktion står uden for paradigmet (43).

Af alle skandinaviske sprog har dansk nået den højeste grad af 'analytisme'. Inden for den verbale morfologi udviser dansk større lighed med engelsk end med tysk. Ligesom i engelsk spiller konteksten en afgørende rolle for forståelsen af de homonyme, polyfunktionelle og mangetydige formers betydning. Idet vi følger A. I. Smirnickij (3, s. 341-357), M. I. Steblin-Kamenskij (21) og V. N. Jarceva (44), antager vi, at de indikativiske præteritumsformer og de indirekte modusformer er kategorielle homonymer. Som afgørende kriterier for homonymien fremstår adskillelsen af invariante betydninger, forskelle i de paradigmatiske rækkers struktur, i forholdene mellem paradigmerne og i sidste instans – forholdet til de forskellige planer i strukturhierarkiet: modusformernes kategorielle klasse udgør »det store paradigme«, i forhold til hvilket tempus-aspektformerne danner »det lille paradigme« (13, s. 69-89; 9, s. 40; 17, s. 86-87). Den grammatiske kategori

forstår vi som den abstrakte grammatiske betydning, der følgerigtigt kommer til udtryk gennem de grammatiske formers system, hvis struktur bestemmes af oppositionsforholdene eller af forskelsforholdene mellem dens elementers paradigmatiske betydninger (sml. 14, 45).

Som elementer i kategoriklassen modus («det store paradigm»») optræder indikativ og de forskellige oblikke modi med hver sin særlige paradigmatiske betydning, som kommer til udtryk enten i en enkelt grammatisk form (optativ og imperativ) eller i det system af former, som udgør »de små paradigm» (de kategorielle underklasser). Moduskategorien definerer vi som et på de finitte verbalformer baseret udtryk for prædikationens modalitet, d.v.s. for det synspunkt den talende anlægger på den reelle forbindelse mellem det denotative subjekt og prædikatet, hvorimellem han etablerer et syntaktisk prædikativt forhold (sml. 46).

I dansk afhænger hver verbalforms plads i de finitte formers generelle system af dens forhold til kategorierne modus, tempus, aspekt og diatese (i det foreliggende arbejde abstraherer vi fra modsætningen mellem handleform og lideform og anfører kun de paradigmatiske aktivformer). Indikativens struktur bestemmes af samvirkningsforholdet mellem kategorierne tempus og aspekt (som aspektkategori i dansk betragtes oppositionen mellem ikke-perfektumsformerne og perfektumsformerne). Den aspektmæssige modsætning mellem ikke-perfektumsformerne og perfektumsformerne omfatter også de tre oblikke modi: irrealis, konditionalis og dubitativ. Svarende til aspektoppositionen skelner vi mellem irrealisformerne I og II (*gav, havde givet*), konditionalisformerne I og II (*ville give, ville have givet*) og dubitativformerne I og II (*skulle give, skulle have givet*). Prospektivens paradigmme består af to former – prospektiv og præteritumsprospektiv (*skal give, skulle give*), som anvendes i overensstemmelse med »reglerne for overensstemmelse mellem tiderne»: prospektiv er en syntaktisk afhængig modus, som anvendes i genstands- og hensigtsbisætninger. Den terminologiske skelnen mellem formerne for aspekt – tempus og formerne for oblikke modi skal afspejle det specifikke i hver af de homonyme formers paradigmatiske modale betydning (sml. V. M. Žirmunskijs bemærkning om nødvendigheden af at ændre benævnelserne af de tyske konjunktivformer (47)).

Hvis man som ledende princip for konstruktionen af sproglige systemer vil anerkende deres elementers funktionelle strukturfællesskab (sml. 15, s. 154; 48, s. 8-9), så må udnyttelsen af de samme elementer

inden for forskellige hierarkiske systemer (vi tænker her på de kategoriale klasser modus og tempus) betragtes som en formdannelse (analogt med konversionen i orddannelserne). Til grund herfor ligger ideen om de paradigmatiske betydningskomplekseres inkompatibilitet.

Lad os betragte nogle eksempler på anvendelsen af de opstillede modusformer under typiske syntaktiske betingelser.

IMPERATIV: (1) *Læs*; (2) *Du vil være digter, indrøm du bare*. (Tage Skou Hansen, *De nøgne træer*). Imperativformen i dansk er »stærkt markeret« (den falder sammen med verbalstammen). Tilstedeværelsen af et eksplicit subjekt, karakteristisk for den følelsesmæssigt ekspressive tale, ligesom forstærker den umiddelbare kontakt mellem den talende og den, der skal udføre handlingen. Imperativformens paradigmatiske betydning er identisk med hypotetiskhedens objektivmodale betydning, som er betinget af den umiddelbare tilskyndelse til handling over for sætningssubjektet fra den talendes side. Den umiddelbare tilskyndelses betydning kommer også til udtryk i den omvendte ordstilling, i den såkaldte subjekt-nulform og i intonationen (27, s. 149). Hypotesebetydningen i forbindelsen mellem S og P markeres netop af modusformen.

OPTATIV: (3) *Danmark leve!*; (4) *Gud give at...*; (5) *Pokker tage dig!*; (6) *Man henvende sig mellem 3 og 4!*; (7) *Man forestille sig min forbavelse, da...*; (8) *Det være nu, som det være vil*; (9) *Forstå det, hvem der kan.*; (10) *Det er nødvendigt, at alle de kræfter, der føler disse problemer..., det være sig...*

Optativens paradigmatiske betydning er den hypotetiske forbindelse mellem P og S, som er betinget af den talendes viljesytring, der ikke forudsætter nogen tilskyndelse af nogen til handling, men udtrykker et ønske om etablering af en forbindelse mellem egenskaben og dens bærer. Optativens syntagmatiske bibetydninger i dansk er: ønske (eksemplerne 3-5), henstilling (eks. 6 og 7), tilladelse (eks. 8-10). Optativens anvendelsessfære er begrænset til konkrete sætningsmodeller med særlig syntaktisk struktur, bestemt af særlige sprogudøvelsesbetingelser og stilistiske rammer.

I denne forbindelse er der givet udtryk for den opfattelse, at optativen i dansk er en arkaisme (24, s. 288-289). En sådan slutning er ikke berettiget, eftersom optativens vægtfylde skal bestemmes inden for en række af udtryksmidler for den givne betydning, som i sig selv er stilistisk og genremæssigt betinget (sml. 6). Også den påstand, at optativen kun anvendes i nogle frascologismer, er unøjagtig. Visse af optativens

syntaktiske betydninger har rigtignok et vist klichepræg. Det gælder særlig ønskebetydningen, som er knyttet til en særlig gruppe verber, som anvendes i hilseudtryk, i udtryk for ønsker, i henvendelser ofte til Gud og til skæbnen eller, omvendt, i forbandelser, hvori der figurerer substantiver som *pokker*, *fanden*, *djævelen* og de tilsvarende eufemismer (Søren, katten o.l.). Gruppen af den slags former er ikke stor. Deres faste kerne er verbet, og på subjektets, objektets og de andre sætningsleds pladser kan der stå forskellige ord af den samme karakter: Sml.: *Årets første student, han leve!* (K. Rifbjerg, Den kroniske uskyld); *Pokker (fanden, djævelen, Søren, katten) tage dig (mig, ham)!*; *Pokker stå i den mand!* Netop specificationen af optativens modale betydning betinger dens høje grad af bestandighed. Et stort eksemplemateriale til belysning af optativens anvendelse i moderne dansk er fremlagt i tredje bind af Aage Hansens omfattende monografi (34).

PROSPEKTIV: (11) *Han ville have, at hun skulle dele hans gløde* (M. Tejn, Katastrofe); (12) *Jeg er bange for, at hun skal opdage, hvordan jeg virkelig er.* (T. Ditlevsen, Barndommens gade); (13) *Han vendte sig om, for at der ikke skulle blive smilet til ham mere.* (K. Sønderby, Den usynlige hær); (14) *Og for at man skal forstå, hvordan hun så ud, vil jeg sige, at hendes øjne ... var en rig mands datters øjne* (K. Sønderby, Midt i en jazztid).

Eftersom prospektiv er en syntaktisk afhængig moduskonstruktion, som anvendes i hensigts- og genstandsbisætninger, så er valget af formerne *skal* + inf. eller *skulle* + inf. bestemt af reglerne for den afhængige anvendelse af tiderne. Prospektivens paradigmatiske betydning er den hypotetiske forbindelse mellem subjektet S og prædikatet P, betinget af modstillingen af de handlingsudøvende personer i hoved- og bisætning. Et særtilfælde af denne modstilling findes i den ydre viljesyttrings betydning i forbindelse med ønskeverber og deres modsætning, som de findes i hovedsætninger med efterfølgende genstands- eller hensigtssætninger.

IRREALIS: (15) *Hvis huset styrtede sammen nu, ville jeg være lykkelig* (K. Rifbjerg, Den kroniske uskyld); (16) *Havde du fulgt mit råd, havde alting set anderledes ud for dig* (K. Sønderby, Den usynlige hær); (17) *Havde jeg blot adlydt ham!* (H. L. Jepsen, Paradishuset); (18) *Bare det var overstået!* (H. Kirk, Djævelens penge); (19) *Jeg har det, som om jeg skulle til eksamen* (ibid.); (20) *Han havde bestemt, at der skulle arbejdes om søndagen, og der ville blive arbejdet om søndagen, hvad folk end sagde til det.* (ibid.) (21) *Karen Blixen er meget sparsom med*

oplysninger om sig selv. *Helst, siger hun, var hun forblevet anonym* (J. Rosendahl, Karen Blixen); (22) *Såfremt I ejer evne dertil, så burde I skamme jer!* (Land og Folk, 2.4.76.).

Irrealis I (eksemplerne 15, 18, 19, 20) og irrealis II (eksemplerne 16, 17, 21) står i modsætning til hinanden med hensyn til, om der er udtrykt en resultativ eller retrospektivisk betydning eller ikke. Irrealis' paradigmatiske betydning, som er irrealitet, forstås som forbindelsen mellem subjektet og prædikatet modstillet (eller potentielt modstillet) den virkelige denotative forbindelse (den såkaldte »indre negation«). Sagens kerne er den, at irrealisformerne tillader i indpakket form at gøre en antagelse imod virkeligheden. Meningen med en bisætning, der indeholder en irreel betingelse, kan f.eks. udtrykkes ved hjælp af flg. konstruktion: *Hvis han boede i Moskva. ⊆ Det vides, at han ikke bor i Moskva, men lad os antage, at han bor i Moskva; hvis vi gør en sådan antagelse...* Foruden i betingelsesbisætninger (eks. 15 og 16) bruges irrealis i dansk også i sammenligningsbisætninger (eks. 19), i indrømmelsesbisætninger (eks. 20) og også i ønskebisætninger (eks. 17 og 18). Under disse syntaktiske betingelser er brugen af irrealis absolut norm. I hovedsætningen til en irreel betingelsesbisætning bruges som regel konditionalis. Irrealis er mulig i de tilfælde, hvor der er tale om en irreel følge (eks. 16). Brugen af irrealis i en selvstændig sætning er altid motiveret af de meningselementer, der implicerer sammenførligheden af den irreelle antagelse og den irreelle følge – i eksempel (21) udgøres dette element af den superlativiske adverbiumsform *helst*. Modalverberne anvendes – i modsætning til de normale verber – sædvanligvis i særsætninger og hovedsætninger i irrealisformen og ikke i konditionalisformen. Særsætninger får i dette tilfælde et konnotativt præg af større høflighed og mindre kategoriskhed (eks. 22). Fraværet af kategoriskhed i udtalelsen er ikke nogen objektiv modalitet. Konnotationen høflighed og ukategoriskhed fremkommer på bekostning af den ligesom umotiverede brug af formerne, som indeholder semerne »irrealitet« og »irreelt betinget antagelse«, til trods for at de tilsvarende taleklicheer er opstået på grundlag af udtalelser, der havde disse betydninger.

KONDITIONALIS: (23) *Hvis jeg var Dem, ville jeg nu ikke være særlig opskræmt* (A. Bodelsen, Frysepunktet); (24) *Nu bomber de! – sagde Alice, men Jørgen lyttede og rystede på hovedet. – Så ville vi have hørt maskinerne, sagde han* (K. Sønderby, Den usynlige hær); (25) *Det ville være rart at have skreget* (K. Rifbjerg, Den kroniske uskyld); (26) *På et gammeldags teater ville det have sluttet med, at hun ville være ilet*

ud til højre (K. Sønderby, Midt i en jazztid); (27) *Jeg ville ønske du kunne blive her, brast det ud af ham* (I. Malinovski, Ingenmandsland); (28) *En nægtelse ville føre til katastrofale tilstande* (H. Kirk, Djævelens penge); (29) *For et år siden ville han have sagt »ja, gerne«* (K. Sønderby, Midt i en jazztid); (30) *Hvis det ikke havde været for hende, var han sikker på, at han ville have været meget lykkelig* (L. Panduro, Den bedste af alle verdener).

Konditionalisparadigmet indeholder to former: konditionalis I (ville + infinitiv I) og konditionalis II (ville + infinitiv II). Den systematiske karakter i aspektoppositionen i paradigmerækken irrealis, konditionalis og dubitativ, kommer frem i deres typemæssigt ensartede struktur. Konditionalis II har i overensstemmelse med denne fælles struktur betydning af resultat (i eks. 24 – præsensisk, i eks. 26, 29, 30 – retrospektivisk). Konditionaliskonstruktionens invariante modalbetydning er en irreelt betinget antagelse. Som typiske kontekstvarianter kommer ikke alene periodens hovedsætning i betragtning, men også særsætninger, i hvilke antecedentfunktionen kan udfyldes af en hvilken som helst sætningsdel (således i eks. 24 – *så*, 25 – *at have skreget*, 26 – *for et år siden*). Særsætninger med konditionalisprædikat er i virkeligheden strukturer, hvori de dybdestrukturelle eksistenssætninger i den irrelle betingelsesperiode er udeladt. Som et særtilfælde står den sætning, hvor konditionalis får en konnotation af høflighed og manglende kategoriskhed (eks. 27), en konnotation, der fremkommer ved den ligesom umotiverede anvendelse af formen (ville ønske).

For dansk er det karakteristisk, at der skelnes mellem de modale betydninger og mulighederne for den syntaktiske anvendelse af irrealis og konditionalis, til trods for at begge formrækker efter deres grammatiske semantik synes at stå hinanden meget nær. Deres lighed er betinget af det nære forhold mellem betydningerne i rækken »irreel antagelse → irreelt betinget formodet følge« (f.eks. 'hvis jeg var dig, så ville jeg være lykkelig'). Den betingede antagelse er til stede i form af et betydningselement, ikke blot i selve betingelsesbisætningerne, men findes også som en betydningskomponent i de øvrige bisætningstyper, som kan indholde en irrealisform: indrømmende irrealis (*selv om* ↔ *selv hvis*) sammenlignende irrealis (*som om* ↔ *som hvis*) og sætninger med udtryk for irreelt ønske. I følgeslutningen »betinget irreel antagelse → formodet irreelt betinget følge« er betydningerne »betinget antagelse« og »følge« udtrykt ved hjælp af sætningens syntaktiske struktur og konjunktioner, og betydningerne »irrealitet« og »irreelt

betinget formodning« ved hjælp af de verbale modusformer. I den formodede følge kan i denne forbindelse to sider være accentuerede: formodningsmomentet (se eks. 23) eller irrealiselementet i formodningen (se eks. 16). Deraf følger muligheden af et valg mellem de to modusformer i hovedsætningen, mellem konditionalis og irrealis.

DUBITATIV: (31) Jeg har aldrig hørt, at han skulle være utilfreds eller ked af noget derinde i ministeriet. (H. Scherfig, Den forsvundne fuldmægtig); (32) Jeg prøvede gang på gang at registrere alt omkring mig for at se, om det ikke skulle kunne berolige mig. (K. Rifbjerg, Den kroniske uskyld); (33) Mon ikke vi skulle kunne finde et roligere sted at tale sammen? sagde Thorkild... (E. Jensen, Dommen); (34) Det er hans brev. Og hans skrift. Hvem skulle ellers have skrevet det? (H. Scherfig, Den forsvundne fuldmægtig); (35) Skulle de ældre arveberettigede være døde, træder vedkommendes arvinger i disses sted. (K. Kretzschmer, Samfundslære).

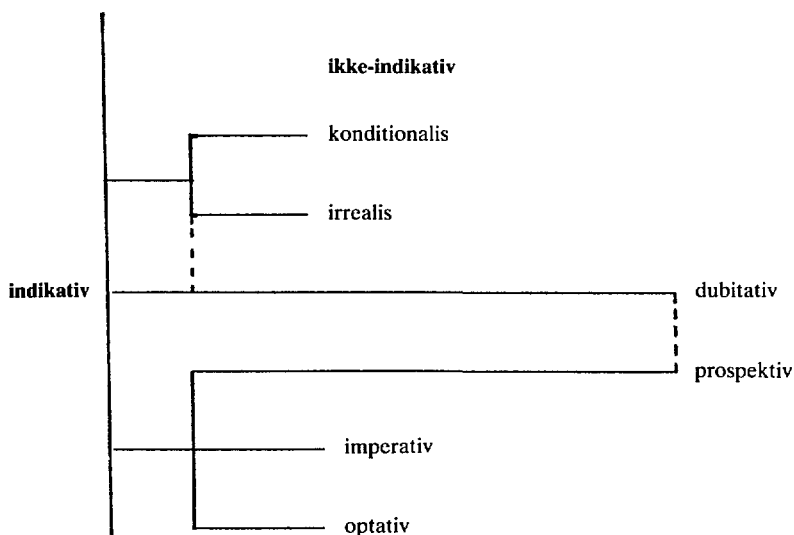
Dubitativens paradigmatiske betydning adskiller sig typemæssigt fra betydningerne i de andre oblikke modi og må henregnes til den subjektive modalitets betydninger. Dubitativens generelle betydning er tvivl om sandheden i en eller anden påstand, holdning, udtalelse eller tanke. Konteksten forudsætter altid dubitativformernes karakter af imødekommenhed eller besvarelse: i *at*-bisætninger, hvor hovedsætningen indeholder nægtelse i forbindelser, hvor der er tale om tænkt virksomhed, indre tilstand, opfattelse og modtagelse af information (eks. 31); i bisætninger med konjunktionen *om*, hvor der er et indirekte spørgsmål (eks. 32); i spørgesætninger (retorisk dubitativ), som afspejler en høj grad af undren i forbindelse med et spørgsmål om en situation, der er yderst klar for den talende; i bisætninger, der indeholder en reel betingelse, og som udtrykker en ringe grad af sandsynlighed for, at den forbindelse, der skal etableres mellem genstanden og prædikatet, er mulig (eks. 35). At forbindelsen mellem genstand og prædikat er en realitet fremstilles i alle disse tilfælde som klarlagt i den forudgående kontekst, og med henblik på vurderingen af dens troværdighed som tvivlsom anvendes dubitativformen. Dubitativens paradigmatiske række har samme struktur som irrealis' og konditionalis', sml. dubitativ II i sætningen (34) og dubitativ I i de andre eksempler.

Det undersøgte materiale viser, at moduskategorien i dansk bestemmes som følger:

- 1) ved modstillingen af de enkelte oblikke modi og indikativ;
- 2) ved muligheden for gruppering af de oblikke modi i 'bundter' ud fra ensartede kendetegn;

- 3) ved muligheden for at kunne henføre irrealisformerne, konditionalsformerne, imperativformerne og optativformerne til det snævrere paradigme, og dubitativ og prospektiv til det udvidede paradigme;
- 4) ved tilstedeværelsen af overgangszonerne »dubitativ – irrealis« og »dubitativ – prospektiv«;
- 5) ved dubitativens og delvis prospektivens manglende stabilitet, som hænger sammen med en vis brogethed i de syntaktiske og semantiske sætningsmodeller og med muligheden for at erstatte disse med indikativ i en række kontekster, ligesom også med muligheden for sammenstød mellem de delvis homonyme former af disse oblikke modi;
- 6) ved tilstedeværelsen af en for hver modus særegen struktur, der svarer til dens kategoriale betydning og til det generelt specifikke i det danske verbs paradigmatiske rækker.

Skematisk kan moduskategoriens generelle struktur i dansk fremstilles som følger:

Enhver af de oblikke modusformer er modstillet indikativ. Indikativen har nu en ganske bestemt paradigmatiske modusbetydning: »virke-

lig forbindelse + simpel troværdighed«. Derfor kan vi ikke være enig med I. V. Khlebnikova, som hævder, »at indikativen udtrykker et nulforhold til modaliteten – er amodal ...« og udgør oppositionens ikke-markerede led uden modalt indhold (23, s. 12). Til forskel fra indikativ-formerne stilles de oblikke modusformer ikke i modsætning til hinanden i tempusmæssig henseende. En hvilken som helst oblik modus er en »utid« og eo ipso en ikke-indikativ. I denne forstand optræder indikativen som basiselement i moduskategoriens samlede struktur, i dikotomien »indikativ – ikke-indikativ«. Samtidig hermed har hver modus sin karakteristiske paradigmatiske modale betydning, som kan formuleres i positive termer, d.v.s. at forholdene mellem strukturens elementer er kontrære og ikke kontradiktoriske (sml. 48, s. 22; 14).

Foreningen af de oblikke modi i grupper sker ud fra ensartethed med hensyn til en række kendetegn:

- a) ligheden mellem de paradigmatiske modusbetydninger;
- b) ligheden med hensyn til de indre paradigmatiske rækkers struktur;
- c) ligheden i forholdet til de andre elementer i den kategoriale formklasse.

Irrealis og konditionalis er karakteriseret af yderligere lighedstræk: irrealis kan optræde i samme syntaktiske position som konditionalis (i hoved- og særsætninger); modalverberne bruges altid i irrealisformen (på nær *kunne*); irrealis II af modalverberne dannes efter konditionalis II's model (præteritum af modalverbet + infinitiv II). Ensartetheden mellem imperativ, optativ og prospektiv er forbundet med disse formers udtryk for modal hypotesebetydning, som er betinget af den ydre viljesytring med den deraf flydende temporale betydning af ikke-differentieret nutid – fremtid og med fravær af aspektmæssig modstilling på perfektumsplanet. En særlig plads i moduskategoriens fælles struktur indtager dubitativen, hvis paradigmatiske betydning kan bestemmes som subjektiv modalitet (tvivl). Efter sin paradigmatiske struktur hører dubitativen imidlertid til gruppen »irrealis – konditionalis«. Dubitativ må betegnes som den mindst stabile modus, selv om tilstedeværelsen af en tidsmæssig »forskydning«, en bestemt grad af grammatisering og enheden i den paradigmatiske betydning giver grundlag for dens opstilling som selvstændig modus. Modsætningsforholdet mellem dubitativen og de andre modi – irrealis, prospektiv og også indikativ – træder i nogle tilfælde ikke helt klart frem. Der er ikke nogen skarp kontrast mellem f.eks. irrealis af modalverbet *skulle* og dubitativ i nogle kontekster – således ikke i spørgesætninger. Vanskeligheden ved afgrænsning

gen af dubitativen i forhold til præteritum kommer mest frem i genstandsbisætninger. Øjensynlig er det forbindelsen mellem hjælpeverbet i dubitativen og den leksikalske semantiske variant – »skæbnebestemt« – af verbet *skulle*, der bevares bedst. Imidlertid har den tidsmæssige »forskydning« en afgørende betydning for grammatiseringsprocessen. Ved første øjekast synes også en tilnærmelse mellem prospektiv og dubitativ mulig – i bisætninger styret af verber (eller støtteord) med betydningerne »forvente« og »frygte«. F.eks.: *Da jeg var bange for, at vreden til sidst skulle samle sig om mig, benyttede jeg et øjeblik ... til simpelt hen at stikke af.* (F. Søborg, Afregning); *Jeg stod længe og ventede på, at han skulle komme ud igen, men ... han kom aldrig* (H. C. Branner, Angst).

Den for prospektiven særegne betydning af oppositionalitet mellem to subjekter (hovedsætningens og bisætningens) kan i nogen grad sammenholdes med sætningens protesterende karakter, som udtrykkes ved hjælp af dubitativformerne (den eksplicite eller implicite bekræftelse af forbindelsen realitet og tvivlen m.h.t. dens sandsynlighed). Imidlertid vidner anvendelsen af præsensformen *skal* (og ikke præteritumsformen som i dubitativen) efter præsensformen af hovedsætningsverbet og tidsfølgebetydningen entydigt om, at konstruktioner af denne type må henføres til prospektiven. Sml.: *Jeg er frygtelig bange for, at denne Thorvald skal le ad mine vers.* (T. Ditlevsen, Det tidlige forår).

Forskellen i prospektivens og dubitativens paradigmatiske rækker struktur udgør et af de vigtige kriterier for deres adskillelse.

Dubitativens og prospektivens perifere stilling i moduskategoriernes paradigme svarer til den mindre grad af grammatisering, som alle forbindelserne med hjælpeverbet *skulle* udviser i sammenligning med forbindelserne med *ville*: de sidstnævnte danner således formerne for futurum og futurum in præterito, som indgår i indikativparadigmet, mens derimod den modale futurum med *skulle* kun kan indlemmes i indikativens udvidede paradigme. Om en vis instabilitet hos dubitativen og i nogen grad hos prospektiven vidner: en vis uensartethed i de syntaktiske sætningsmodeller med dubitativformer (genstandsbisætninger, betingelsesbisætninger og spørgesætninger af forskellig type); forskellighederne mellem de semantiske typer af verber, der kræver prospektiv i genstandsbisætninger ('ønske' – 'kræve' – 'vente' – 'frygte' -verber); homonymiens indflydelse; disse formers ususnormers relative karakter; forekomsten af overgangszoner.

Irrealis-, konditionalis- og dubitativformernes indre strukturejen-

dømmelighed med den binære opposition mellem ikke-perfektums- og perfektumsformer er forbundet med deres modale betydninger. Det må understreges, at de temporale betydninger, som disse modalformer har, er betinget af kontekstfaktorer. Irrealis II, konditionalis II og dubitativ II kan udtrykke retrospektivitet eller resultat i forhold til nutids – fremtidsplanet. Sml.: *Er du kommet, Christian! Gud hvor er det dejligt. Jeg ville have været så skuffet, hvis du ikke var kommet.* (E. Jensen, Dommen); *Meget ville være anderledes, hvis hun havde været køn* (T. Ditlevsen, Barndommens gade).

I dette eksempel forholder både konditionalis I i hovedsætningen og irrealis II i bisætningen sig til nutidsplanet. En analog sammenknytning af former finder vi i følgende sætning som udtryk for et irreelt ønske: *Bare der var en eller anden, der havde haft et fotografiapparat.* (K. Ribbjerg, Den kroniske uskyld). Også i følgende eksempel skal irrealis II henføres til nutidsplanet: *Jeg ville gerne have haft en søster* (K. Bjarnhof, Bag hækken).

På den anden side kan de ikke-markerede former irrealis I, konditionalis I og dubitativ I have forskellige tempusbetydninger. De processer, disse former står for, er ikke begrænsede af nogen retrospektivtets- eller afbrydelsesgrænse: *Jeg kunne nok forsørge en kone, selv om jeg ingen har* (V. Sørensen, Romeo og Signe); *Og de talte et ejendommeligt frimurersprog, som ikke ville kunne forstås af uindviede* (H. Scherfig, Det forsømte forår).

Som det ses, er fortællerplanet her fortidigt. Det samme er tilfældet i: *Martin ... gik også ind på, at han skulle rykke ud af huset med mindre end en times varsel, hvis doktoren pludselig skulle finde på selv at flytte derud* (F. Gerdes, Dr. Rauber til frokost).

Den binære opposition mellem formerne inden for rammerne af irrealis, konditionalis og dubitativ har aspektmæssig og ikke tempusmæssig karakter.

Princippet for opstillingen af de oblikke modi, som støtter sig på formernes forskellige paradigmatiske betydninger, og det indre strukturfællesskab i de paradigmatiske rækker gør det muligt at afdække det komplicerede sammenspil mellem kategorierne modus, tempus og aspekt i dansk, at forklare fraværet af isomorfisme i de forskellige modusformers struktur og at belyse moduskategoriens synkrone strukturs dynamiske karakter.

På grundlag af materiale fra andre germanske sprog er lignende lovmæssigheder i moduskategoriernes opbygning påvist af A. I. Smir-

nickij for engelsk's vedkommende (3, s. 341), af T. V. Stroeva i tysk (22, s. 37) og af O. I. Moskalskaja, som opstiller tre rækker af konjunktivformen, som hun dog ikke betegner som forskellige modi (28, s. 119-130). Det synes imidlertid klart, at der i tysk, engelsk og dansk er en tendens til konsekvent at skelne mellem de paradigmatiske betydninger af irrealis (såkaldt præteritum og pluskvamperfektum konjunktiv) og konditionalis som forskellige modi: irrealis som udtryk for den »indre negation« og konditionalis som udtryk for den irreelt betingede antagelse.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Жирмунский В. М.* Об аналитических конструкциях.— В кн.: *Жирмунский В. М.* Общее и германское языкознание. Л., 1976.
2. *Жирмунский В. М.* О границах слова.— В кн.: *Жирмунский В. М.* Общее и германское языкознание. Л., 1976.
3. *Смирницкий А. И.* Морфология английского языка. М., 1959.
4. *Смирницкий А. И.* Аналитические формы.— ВЯ, 1956, № 2.
5. *Ярцева В. И.* Предложение и словосочетание — В кн.: Вопросы грамматического строя. М., 1955.
6. *Ярцева В. И.* К вопросу об инновациях в области синтаксиса.— В кн.: Вопросы германского языкознания: Материалы второй научной сессии по вопросам германского языкознания. М.— Л., 1961.
7. *Ярцева В. И.* Об аналитических формах слова.— В кн.: Морфологическая структура слова в языках различных типов. М.— Л., 1963.
8. *Гузман М. М.* Критерии выделения глагольных аналитических конструкций из других типов словосочетаний. — В кн.: Морфологическая структура слова в языках различных типов. М.— Л., 1963.
9. *Гузман М. М.* Процессы парадигматизации и историческая типология словоизменятельных систем германских языков.— В кн.: Историко-типологические исследования морфологического строя германских языков. М., 1972.
10. *Смирницкий А. И.* Лексическое и грамматическое в слове.— В кн.: Вопросы грамматического строя. М., 1955.
11. *Гузман М. М.* Грамматическая категория и структура парадигм. — В кн.: Исследования по общей теории грамматики. М., 1968.
12. *Серебренников Б. А.* К проблеме типов лексической и грамматической абстракции (О роли принципа избирательности в процессе создания отдельных слов, грамматических форм и выбора способов грамматического выражения).— В кн.: Вопросы грамматического строя. М., 1955.
13. *Солнцев В. М.* Язык как системно-структурное образование. М., 1974.
14. *Вондарко А. В.* О структуре грамматических категорий.— ВЯ, 1981, № 6.
15. *Соссов Ф. де.* Труды по языкознанию. М., 1974.
16. *Ярцева В. И.* Проблема парадигмы в языках аналитического строя.— В кн.: Вопросы германского языкознания: Материалы II научной сессии по вопросам германского языкознания. М.— Л., 1961.
17. *Гузман М. М.* Типология преобразования словоизменятельной парадигматики. — В кн.: Историко-типологическая морфология германских языков. Фономорфология. Парадигматика. Категория имени. М., 1977.
18. *Булягина Т. В.* Грамматические оппозиции.— В кн.: Исследования по общей теории грамматики. М., 1968.
19. *Адмони В. Г.* О подлинной точности при анализе грамматических явлений.— В кн.: Проблемы языкознания: Доклады и сообщения советских ученых на Международном конгрессе лингвистов. М., 1967.
20. *Солнцева И. В., Солнцев В. М.* Анализ и аналитизм.— В кн.: Аналитические конструкции в языках различных типов. М.— Л., 1965.
21. *Стеблин-Каменский М. И.* Грамматика норвежского языка. М.— Л., 1957.
22. *Строева Т. В.* Модальность косвенной речи в немецком языке: Автореф. дис. на соискание уч. ст. докт. филол. наук. Л., 1951.

23. Хлебникова И. Б. Сослагательное наклонение в английском языке как общелингвистическая проблема. Калинин, 1971.
24. Ермолаева Л. С. Типология развития системы наклонений.— В кн.: Историко-типологическая морфология германских языков. Категория глагола. М., 1977.
25. Ермолаева Л. С. Типология развития системы наклонений в германских языках: Автореф. дис. на соискание уч. ст. докт. филол. наук. М., 1978.
26. Flämig W. Zum Konjunktiv in der deutschen Sprache der Gegenwart. Berlin, 1959.
27. Шендельс Е. И. Многозначность и синонимия в грамматике. М., 1970.
28. Moskalskaja O. I. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. М., 1975. S. 122—132.
29. Воронцова Г. И. Очерки по грамматике английского языка. М., 1960, с. 240—299.
30. Wiwel H. G. Synspunkter for dansk sproglære. København, 1901.
31. Diderichsen P. Elementær dansk grammatik. København, 1976.
32. Diderichsen P. Realitet som grammatisk kategori.— In: Diderichsen P. Helhed og struktur. Udvalgte sprogvidenskabelige afhandlinger. København, 1966.
33. Diderichsen P. Morpheme categories in modern Danish.— In: Diderichsen P. Helhed og struktur. Udvalgte sprogvidenskabelige afhandlinger. København, 1966.
34. Hansen A. Moderne dansk. Bd. 3. København, 1967.
35. Rehling E. Det danske sprog. København, 1951, s. 79—81.
36. Ozenvad B. Bedre dansk. København, 1962, s. 58—66.
37. Nordentoft A. M. Hovedtræk af dansk grammatik. Ordklasser. København, 1973, s. 47—69.
38. Jensen E. O. Dansk grammatik for gymnasiet. København, 1962, s. 57—67.
39. Стеблин-Каменский М. И. История скандинавских языков. М.—Л., 1953, с. 117—240.
40. Бабушкина Е. В. Грамматические средства выражения действия в будущем и их статус в системе датского глагола: Автореф. дис. на соискание уч. ст. канд. филол. наук. М., 1982.
41. Локитанова Л. М. Система форм категории наклонения в датском языке. Вестник МГУ, 1982, сер. 9, № 1.
42. Локитанова Л. М. Страдательный залог и страдательная конструкция предложения в современном датском языке: Автореф. дис. на соискание уч. ст. канд. филол. наук. М., 1960.
43. Локитанова Л. М. Функции и значения глагола *fa* в датском языке.— В кн.: VII Всесоюзная конференция по изучению истории, экономики, литературы и языка скандинавских стран и Финляндии: Тезисы докл. Ч. II. Л.—М., 1976.
44. Ярцева В. И. Контрастивная грамматика. М., 1981, с. 47—57.
45. Ярцева В. И. Иерархия грамматических категорий и типологическая характеристика языков.— В кн.: Типология грамматических категорий. Мецциановские чтения. М., 1975, с. 5.
46. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. М., 1936, с. 105.
47. Жирмунский В. М. История немецкого языка. М., 1956, с. 260—261.
48. Плоткин В. Я. Грамматические системы в английском языке. Кишинев, 1975.